

Цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Бортнік О.Г.

*доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРИВАТНОПРАВОВІ ЗАСАДИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Зміни основних суспільних і державних інститутів, які відбулись в Україні за останні десятиліття, призвели до переосмислення низки основних засад, що діють у національному правовому просторі. В юридичній науці це найбільш виразно проявляється у розумінні права як явища, яке створено для охорони та захисту приватноправових інтересів, що надає нову якість юридичному статусу людини, забезпечує її самостійність та незалежність, впевненості у всіх сторонах її соціального буття. Загальні світоглядно-правові тенденції вимагають конкретизації в теоретичних дослідженнях аналізу їх реалізації. Розвиток ліберальних тенденцій в правовому регулюванні відображається в посиленні ролі диспозитивних засад в цивільному та цивільно-процесуальному праві.

Сучасні дослідники справедливо відзначають, що зміна спрямованості правового регулювання виникає в матеріально-правових галузях права, потім модернізуються норми галузей права, покликаних забезпечувати та захищати права, встановлені матеріально-правовими галузями права. Отже змінюються принципові засади побудови правового регулювання галузі цивільного процесуального права, особливо в тій частині, що стосується його фундаментальних принципів, серед яких знаходиться принцип диспозитивності [1, с. 1-2].

Дослідники у різні часи розвитку науки цивільного процесуального права по-різному розглядали юридичну природу диспозитивності, зокрема

визначали її похідною від диспозитивності суб'єктивних прав, які належать заінтересованій особі, або юридичного інтересу [2, с.75-81, с. 159; 3, с. 364 – 365; 4].

Найбільш обґрунтованою з цього приводу є наукова позиція Р. Е. Гукасяна. На його думку принцип диспозитивності знаходить своє обґрунтування в обумовленості волі особи її інтересами та не є наслідком диспозитивності цивільних прав. Вчений зазначає про те, що немає сенсу говорити про будь-яку особливу диспозитивність суб'єктивних цивільних прав, яка у свою чергу обумовлює диспозитивність процесуальних прав. Підтримуючи П.П. Гурєєва та О.С. Іоффе, Р.Е. Гукасян робить висновок, що будь-яке суб'єктивне право тим і відрізняється від обов'язку, що передбачає можливість здійснення чи нездійснення. Там, де немає свободи вибору, там немає суб'єктивного права, а його місце займає суб'єктивний обов'язок [5, с. 71-79].

Зважаючи на вільність волевиявлення із захисту суб'єктивних приватних прав диспозитивність як принцип цивільного процесуального права є похідним від дозвільного методу правового регулювання відповідних правовідносин. Під принципом диспозитивності розуміється нормативно закріплена засада цивільного процесуального права, що втілює в собі свободу заінтересованої особи визначати форми і процесуальні засоби захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу, здійснювати матеріальні права щодо предмету спору [6, с. 5].

До традиційних проявів реалізації засад диспозитивності у цивільному процесі відносяться наступні процесуальні засоби захисту прав: відмова від позову, визнання позову, зміна позову, мирова угода сторін. Разом із тим враховуючи приватноправовий метод правового регулювання, зміст диспозитивності як принципу складають і права від реалізації яких не залежить безпосередньо виникнення чи припинення цивільних

процесуальних правовідносин, зокрема: право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії з документів, долучених до справи, одержувати копії рішень, ухвал, брати участь у судових засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, задавати питання іншим особам, які беруть участь у справі, а також свідкам, експертам, спеціалістам, заявляти клопотання та відводи, давати усні та письмові пояснення судові, подавати свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти клопотань, доводів і міркувань інших осіб, користуватися правовою допомогою, знайомитися з журналом судового засідання, знімати з нього копії та подавати письмові зауваження тощо. Значення цих прав не можна не оцінити під кутом зору розвитку процесу в цілому та як засобів, які необхідні для належної реалізації інших прав та які можуть суттєво вплинути на рух права надалі.

Низку цих прав, пов'язаних із доказуванням чи з ознайомленням з інформацією про справу, дослідники як правило відносять до змісту принципу змагальності чи гласності [7]. Відповідні процесуальні засоби як прояв приватно-правових засад є також змістом принципів гласності та відкритості судового розгляду, державної мови судочинства, забезпечення апеляційного і касаційного оскарження судових рішень тощо. Не вступаючи у наукову дискусію щодо належності процесуальних засобів до змісту відповідних принципів, слід наголосити, що у будь-якому випадку вони є проявом дозвільного методу правого регулювання процесуальних правовідносин.

Цей метод у дії через закріплені законом прийоми та способи у цивільному процесуальному праві визначає приватну ініціативу та порядок виникнення процесу, його розвитку та припинення, процес доказування обставин справи. З урахуванням цього під іншим кутом зору, що відрізняється від традиційного, необхідно оцінювати й закріплені законодавством принципи. Зокрема рівноправність сторін як принцип

судочинства, який відносять частіше до приватних засад, є скоріше вимогою до законодавчого органу влади та до суду забезпечити рівні процесуальні можливості для сторін та осіб, які до них прирівнюються, з відстоювання своїх юридичних позицій.

У зв'язку із викладеними положеннями необхідно зазначити, що приватно-правові засади у цивільному судочинстві не можна досліджувати окремо від публічно-правових, які відображають інтерес держави у здійсненні правосуддя та направлені, у першу чергу, на здійснення контролю суду над волевиявленням осіб, які беруть участь у справі, та відповідність його закону.

Слід також зазначити, що значення розробки класифікації принципів цивільного судочинства через критерій публічного та приватного інтересу має велике значення для встановлення суб'єкту юридичної відповідальності за порушення імперативних приписів, відсутність забезпечення балансу інтересів осіб, які беруть участь у справі, чи невикористання правомочностей дозвільного характеру. Крім того, відповідна систематизація процесуальних засобів дозволяє враховувати юридичні інтереси суб'єктів, які не є учасниками судочинства, утім їх права та обов'язки визначені цивільним процесуальним законодавством, а саме: особи, присутні у залі судового засідання, особи, щодо яких вжито заходів забезпечення позову, особи, які зобов'язані надати докази, витребувані судом та інші.

Література

1. Русинова Е. Р. Распорядительные права сторон в гражданском процессе : Автореферат дисс. ...канд. юрид. наук. / Е. Р. Русинова. – Екатеринбург, 2003. – 24 с.
2. Нефедьев Е.А. Учебник гражданского судопроизводства. М., 1900. – 295 с.
3. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. М., Изд. Башмаковых, 1914 г. – 571 с.

4. Шутенко О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. В. Шутенко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2003. – 19 с.

5. Гукасян Р. Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. – Саратов. – 1970. – 187 с.

6. Бортнік О. Г. Мирова угода у цивільному судочинстві : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. Г. Бортнік . – Харків : Б.в., 2007 . – 19 с.

7. Кройтор В. А. Процесуальний зміст принципу гласності цивільного судочинства / В. А. Кройтор // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 419-427.